

ЗА ЧИСЛЕННОСТТА НА ВОЙНИЦИТЕ С ИЗТОЧЕН ПРОИЗХОД В РИМСКАТА АРМИЯ В ПРОВИНЦИЯ ДОЛНА МИЗИЯ

Олег Александров

Етническият състав на римската армия е проблем, който отдавна вълнува учените и по този въпрос са давани различни оценки. В повечето случаи обаче се касае за една обща характеристика, базираща се на хипотези и предположения, без да се обобщават данните от конкретните паметници. В други случаи, отделни исторически сведения (които ни дават предимно епиграфските паметници) са свръхинтерпретирани и по този начин са правени неправилни заключения. Малцина са българските учени, които в своите изследвания върху римската култура в провинция Долна Мизия, засягат поставения проблем (Геров 1949, 3–91; 1950/52, 17–121; 1952/53, 307–415; Тодоров 1928).

В настоящото кратко изложение ще се опита да дадем, надяваме се, задоволителен отговор на някои проблеми, свързани с етническият състав на римската армия, дислоцирана в провинция Долна Мизия. Тъй като подобно проучване, засягащо етническият състав на армията в конкретна римска провинция, изиска значително място, както и обширно боравене с различни източници, тук ще се спрем на един конкретен дял от проблеми, а именно тези, засягащи числеността, религиозната и социалната структура на войниците с източен произход.

Имайки предвид факта, че ограничените исторически извори дават само общи сведения, които на практика не могат да дадат конкретни данни, сме ползвали изцяло епиграфски паметници, оставени от лица с военна кариера и открити в изследваната провинция. Тук представяме един по-различен поглед, базиращ се на посветителните надписи, издигнати от римски военнослужещи.

Посветителните надписи ни дават информация за името, военния чин и военната част на посветителя, както и информация за името и епитетите на почетеното божество. В сравнение с надписите от надгробните плочи, посветителните надписи ни позволяват в много по-голяма

степен да предполагаме етническият произход на лицето, отбелязано в текста. Предвид шаблонните имена през императорската епоха и фактът, че извън официалната религия, войниците почитат предимно своите родни божества, считаме, че избраният подход би могъл да даде интересни резултати.

За достигане на конкретната цел си поставяме две задачи: да определим каква част от войниците, издигнали посвещения на източните божества са с действителен източен произход и каква част от войниците, издигнали посвещения на останалите божества са с възможен произход от източните провинции на Римската империя. За по-правилното разбиране на резултатите разглеждаме данните от паметниците по реда на военната йерархия – от най-висшите офицери към най-нисшите обикновени войници.

Предварително трябва да отбележим, че противно на застъпената в българската, а и в чуждата литература теза за широко разпространение на източните култове сред армията, посвещенията от Долна Мизия са сравнително редки, а относителният им дял спрямо останалите култове – нисък¹.

В средите на висшите офицери откриваме няколко интересни паметника. Посвещение на Серапис е направил най-висшият военен в провинцията² – управителят (*legatus Augusti pro praetore*) на Долна Мизия, който същевременно е главнокомандващ на провинциалната армия (*exercitus provinciae*). Посветителят *Marcus Iallius Bassus* обаче със сигурност не е с източен произход. По същото време, бившият провинциален управител на Долна Мизия – *L. Statilius Iulius Severus* е засвидетелстван като жрец на Митра в *Istros*³.

В един късен надпис от края на III в., посвещение на Великата майка на боговете, издига военният управител (*dux*) на провинция Малка Скития – *Aurelius Firmianus*⁴. Лицето също не е с източен произход. В началото на IV в. посвещение на *Sol* издига друг военен управител (*Valegius Romulus*) в *Salsovia*⁵. Тук обаче едва ли се касае за източен култ. Поскорото, свързан с Аврелиановата хелиолатрия, а не с Митра, както считат някои изследователи, е свързано и посвещението на префекта на лагера (*praefectus castrorum*) на *Legio I Italica* към *Sol Augustus*⁶. При всички положения името на посветителя – *Titus Flavius Sammius Terentianus* в никакъв случай не свидетелства за военнолужещ с източен произход.

Зад шаблонното име на друг префект на лагера на същия легион – Caius Iulius Maximus⁷, свидетелстващо за ранна романизация, е твърде възможно да се крие лице с източен произход, имайки предвид и посвещението, което е отправено към Deus Invictus, което според повечето изследователи трябва да се свърже с митраизма. В края на III – началото на IV в. в Novae, посвещение на Dea Placida издига Aurelius Saturninus, заемащ длъжността praefectus Augusti legionis I Italicae⁸.

Единственият военнослужещ сред състава на висшите военни, който е издигнал посвещение към източно божество, в случая Luna, и който със сигурност е с източен произход, тъй като това е изрично отбелязано в надписа, е Caius Tullius от Scythopolis, Палестина⁹. Посветителят е примипил (primus pilus) на Legio I Italica и издига посвещението в дар на орела на легиона, чийто пазител е той.

Източен произход сочат и имената на провинциалния управител Domitius Antigonus, осветил посвещение на императорския нумен (numen imperatoris) в Sostra през 235 г., издигнато от дислоцираната там кохорта¹⁰ и лично издигнал посвещение на Божествата на Вечния Рим (Roma Aeterna) и Гения на провинция Долна Мизия (Genius provinciae Moesiae Inferioris) в Durostorum през същата година¹¹, както и имената на Iulius Asclepiodotus и Afranius Hannibalianus (последният с африкански произход) – преториански префекти (praefecti praetorio) – засвидетелстващи своята вяроност на нумена на император Диоклетиан през 285 г. в Oescus¹².

В надписите на висшите военнослужещи от провинцията се наблюдават следните зависимости: голяма част от посвещенията към източните божества не са дело на лица с източен произход; от друга страна лицата, чиито имена сочат безспорно източен произход, издигат посвещения в чест на държавните култове – преди всичко императорския култ, Вечния Рим и Гения на провинцията, олицетворяващи силата и значението на държавата. Причините за това са предимно политически. Провинциалните управители са от съществено значение за римската власт в дадена провинция и затова са назначавани лично от императора. За отделните легиони от подобно значение са легатът, префектът на лагера и особено примипилът. Това са лицата, натоварени със задачата да прокарат римската имперска политика, особено значение, за което има официалната религия. По тази причина откриваме предимно официални посвещения, дори и към източните култове, които имат задачата да удовлетворят всички жители на провинцията.

Единственият надпис, който стои в страни от тази политика, е посвещението към Luna, но то е дело не на назначен от политици висш военен, а на достигнал до този пост, военнослужещ с дълга кариера в армията.

Посветителните надписи на центуриони (*centuriones*), издигнати в чест на източните божества са значително повече. И в тази група от военната йерархията, обаче, посветителите със сигурен източен произход не са многобройни. Посвещения на Митра, издигат центурионите – Marcus Ulpius Modinus¹³, Cornelius Faustus¹⁴, L(ucius) Valerius Fuscus¹⁵, Q(uintus) Lucilius Piscinus¹⁶. Посочените дедиканти носят италиейски имена и можем да обясним тяхната принадлежност към култа на Митра както със същността на религията, така и под влияние на модата по това време. Единствено Annius Saturninus¹⁷, издигнал посвещение на Deus Invictus (вероятно Митра) издава лице с източен произход. Със сигурен източен произход е и центурионът Marcus Aurelius Iason¹⁸, издигнал посвещение на Deus Aeternus. Източни имена носят и центурионите Caius Iulius Africanus¹⁹ и Aelius Artemidorus²⁰, издигнали посвещения на Диана и Аполон в светилището в Montana в периода 157–160 г.

Центурионите са гръбнакът на римската армия и в повечето случаи също са дълбоко романизирани лица. Макар да са само 59 във всеки легион те са от изключителна важност в армейската организация, тъй като са междинното звено между командващите и обикновените войници. Ето защо за тези постове са подбирани лоялни кандидати, приобщени към латинския език и традиции. По тази причина до този пост достигат не само войници от западните, но и произхождащи от източните и балканските провинции лица, наследници на пионерите на романизма по тези места или от рано романизирани семейства от местния градски елит.

Най-голям е броят на войниците с източен произход в състава на принципалите (*principales*). Вероятно, посвещение на Митра (Deus Invictus) издига Ti(berius) Claudios Ζηnodotos²¹. Посветителят е знаменосец (*signifer*) от Legio I Italica, а надписът е открит в Iatrus. Лицето е запазило гръцкото си име като когномен, а неговото семейство е романизирано най-вероятно още в I в. сл.Хр.

Гръцки когномен е запазил и Ulpius Demetrius²², издигнал посвещение на същото божество. Надписът е открит в Carsium. Посветителят е гвардеец (*singularis consularis*) от ala II Aravacorum. Паметникът е единственото свидетелство за разпространението на източните култове сред личния състав на помощните войски.

В случаите, когато посветители, носещи шаблонни имена, отправят посвещение към източно божество, източният произход на военнослужещите е също твърде вероятен: Flavius Valens²³, ...ninus²⁴, Μάρκος Πομπήλιος Λούκιος²⁵, Caius Lucius Domitianus²⁶.

В останалите посвещения на принципали към източни божества, източният произход на посветителите далеч не е така сигурен – Q(uintus) Samicus Serenus²⁷, Iulius Bassus²⁸, Numisius Rufinus²⁹.

В някои случаи, войници (от групата на принципалите) със сигурен източен произход са издигнали посвещения към други божества: легионният либрарий (librarius legionis) Ulpius Dionysius е член на Дионисова содалиция³⁰; бенефициарият Σεβαζιανός Ἀλεξάνδρου е издигнал в светилището край Глава Панега, статуя на Асклепий³¹.

Като цяло подофицерите в римската армия в провинция Долна Мизия са с разнообразен етнически произход. В тази група отслабва притокът на военнослужещи от западните провинции. В съгласие с принципа за локално рекрутиране на войници, принципалите в Долна Мизия са предимно с балкански произход. Не са изключени и рекрути от Мала Азия, от гръцкото или елинизирано население. В този смисъл е най-вероятно да предположим, че посветителните надписи на принципали, с които разполагаме днес, са оставени, дори и в случаите, когато носят източни имена, от войници с предимно местен произход – траки, гърци, елинизирано или романизирано население от Долна Мизия и съседните ѝ провинции. На практика в повечето случаи се касае не за източно население, а по-скоро за гръцко, което не е в пълния смисъл на думата “източно”.

Единственото посвещение на обикновен войник (miles) към източно божество е оствено от член на завърналия се в провинция Долна Мизия – Legio V Macedonica. Caius Tironius Alexander, издига в края на III – началото на IV в. посвещение на Dea Suria в Oescus³².

Причината за липсата на други подобни паметници се крие в етническият състав на обикновените войници (milites). След Хадриан (117–138) първоначално помощните войски, а след това и легионите се набират предимно от местно население. Това се потвърждава категорично и от запазените епиграфски материали. Характерът на паметниците (местонамиране, иконография, епиграфски данни) свидетелства, че голяма част от военнослужещите имат тракийски произход. Трябва да добавим, че

в повечето случаи се касае за бедно селско население, произлизащо от слабороманизираните тракийски земи. Това население постъпва в армията без да е запознато с римските традиции, език и култура. Непознаването на работния език в армията – латинския, не позволява на преобладаващата част от траките да авансира до по-висока длъжност. Останали на най-ниското стъпало във войската и слабо запознати с римската култура, в повечето случаи траките остават верни на своите родни божества.

Засега, сигурни данни за адепти на източните култове с тракийски произход, все още няма. Следователно може да се приеме, че източните култове остават чужди на средата, в която попадат. Местонамирането на посветителните надписи косвено потвърждава нашето мнение. Посвещения към източните божества са открити в Oescus и околността, Novae, Iatrus, Durostorum, Abritus, Tropaeum Traiani, Carsium, Troesmis, Salsovia, Istros, Dionysopolis и провинциалната столица Tomis, т.е. в големите военни и романизационни центрове в провинция Долна Мизия. Липсата на паметници, оставени от местно население, се дължи до голяма степен на факта, че повечето последователи на източните култове са били техни почитатели още в своите родни места на изток, откъдето по-късно са дошли в тракийските земи или са повлияни от модата военносслужещи с висок социален статус.

* * *

В периода II–III в. римската армия в Долна Мизия е с разнороден етнически състав. Сред посветителите се откриват лица от почти всички краища на империята – от Италийския полуостров, западните провинции, Балканите, Мала Азия, Африка и Предна Азия. Запазените до наши дни посветителни надписи, открити в Долна Мизия и издигнати от военносслужещи, произхождащи от източните провинции на империята, свидетелстват, че в периода II–III в. част от военносслужещите в изследваната провинция са с източен произход. В повечето случаи това са дълбоко романизирани лица. Военният чин и съответно социален статус на посветителите е относително висок. Почетените божества са предимно Митра и Юпитер Долихен, тъй като от войниците са възприемани като богове-войни, сражаващи се със злото. Отбелязаните в надписите дедиканти са както висши офицери, които са преки представители на имперската власт, които като лица, отговорни за религиозните празници, често оставят личните си предпочитания на заден план, така и нисши офицери

и подофицери, които почитат родните си култове или тези, които са възприели по време на дългите години служба в армията.

В заключение, след като разгледахме историческите данни от посочените епиграфски паметници, сме длъжни да дадем отговор (колкото и приблизителен да е той) на основния въпрос, поставен в настоящата работа – каква е числеността на войниците с източен произход в провинция Долна Мизия. На първо място трябва да посочим общата численост на долномизийския гарнизон. Тъй като тя е в динамично състояние и непрестанно се изменя с течение на времето от I до IV в., струва ни се най-подходящо да обърнем по-специално внимание на времето, когато се датират по-голямата част от епиграфските паметници, а именно втората половина на II – първата половина на III в. сл. Хр. По това време на постоянен гарнизон в провинцията са два легиона – Legio I Italica и Legio XI Claudia с обща численост около 12000 войници³³. Към тях трябва да прибавим и още толкова войници, служещи в помощните войски, причислени към всеки легион в провинцията. Но както отбелязахме по-горе, по ред причини, източните култове не се регистрират сред личния състав на помощните войски и следователно източният произход на част от военнослужещите там е трудно доказуем.

Интересен факт (феномен) представлява и коментираната липса на посвещения, оставени от обикновени войници (milites) към източните култове от посочените два легиона. Добре известен факт е, че обикновените войници съставляват 80% от общия брой на легионерите в един легион. От друга страна, групата на имуните, принципалите и центурионите, сред които се откриват дедиканти на източните култове, съставлява общо около 1000 войника. Имайки предвид както обективното състояние и степен на проученост на римския лимес в Долна Мизия, така и степента на запазеност на посветителните паметници към източните божества (които представляват около 15% от посвещенията на военнослужещите в провинцията), е съвсем логично да предположим, че броят на войниците с източен произход в провинцията едва ли е надминавал няколко стотин души. Може да сме сигурни, че техният брой не представлява константна величина и е зависил от редица фактори: степента на римската експанзия в тази част на Балканите; икономическата и политическа обстановка, както на полуострова, така и в цялата империя; степента на романизация на Долна Мизия и съседните провинции; официалната

политика на римската държава по отношение на рекрутирането на легионите и помощните войски; участието на тракийското население в римската армия; вексилациите на долномизийските легиони на изток и др.

Към така направените изводи отново ще подчертаем, че в голяма част от надписите е засвидетелствано по-скоро гръцко или елинизирано население от балканските и западномалоазийските провинции на Римската империя. Войниците от източномалоазийските и предноазиатските провинции – Киликия, Кападокия, Понт, Армения, Комагена, Сирия, Египет и др. вероятно са малобройни. Във всички случаи обаче, разгледащите надписи са важно свидетелство не само за движението на хора в космополитната империя, но и за културните връзки и културно взаимовлияние между балканските и източните провинции.

БЕЛЕЖКИ

¹ Посветителните надписи на войници от Долна Мизия към божества от източния пантеон са около 15% от всички посвещения на военнорслужещи в провинцията (вж. Александров 2007, 32–33). Длъжни сме да отбележим обаче, че при разглеждането на този интересен проблем (с вариантни решения), трябва да се имат предвид и някои важни особености: етническият състав на римската армия се намира в динамично състояние и непрекъснато се променя. В I в. пр.Хр. легионите са набрани само от римски граждани, произхождащи най-често от Италийския полуостров, докато през III в. сл.Хр. армията е значително варваризирана; след въвеждането на локалното рекрутиране от император Хадриан огромно значение за етническия състав на войската изобщо, има територията, в която са дислоцирани легионите, но трябва да се има предвид, че дори и след средата на II в. продължава набирането на рекрути от съседни провинции, от източните провинции и от провинции, където временно са настанени вексилации; съществува диспропорция в разпределението на надписите. Трябва да се вземе под внимание фактът, че запазените епиграфски паметници са само част от реално издигнатите от римските войници. Неравномерното проучване на лимеса също е от значение. Следователно, всички заключения относно етническия състав на посветителите, а оттам и за състава на римската армия в провинцията като цяло, биха били само хипотетични или в най-добрия случай – приблизителни.

² **CIL III 12387 = Тачева-Хитова 1982, 13, № 1:** *[Iovi Optimo Maximo Soli ?] / [Sar]apidi pro sa[l(ute) imperator-] / [rum] Caesarum Aug[g(ustorum) M. Aureli An]- / [to]nini et L. Aureli Veri [et Faustinae] / [Au]g(ustae) liber(or)um)q(ue)*

eorum t[emplum cum sig]- / [ni]s M. Ialli(us) Bass(us) le[g(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) / in]- / [ch] oavit, consummavit ... / [...]eg(atus) Aug(usti) pr(o) pr(aetore) ... Мраморна плоча, произхождаща най-вероятно от Oescus. Датировка: 164–166 г.

³ Вж. бел. 28.

⁴ **CIL III 764 = ISM II 144:** *Matri deum / magnae / pro salute adq(ue) / incolumitate / d(ominorum) n(ostrorum) aug(ustorum) et Caes(arum) / Aur(elius) Firmianus, / v(ir) p(erfectissimus) dux limit(is) prov(inciae) Scyt(hiae) / bonis auspiciis / consecravit.* Ара, открита в Tomis. Датировка: 293–294 г.

⁵ **ISM V 290:** *Dei Sancti Solis / Simulacrum consecr(atum) / die XIV kal(endis) Decemb(ribus) / debet singulis annis / iusso sacro D(ominorum) N(ostrorum) / Licini Aug(usti) et Licini Caes(aris) / ture cereis et profu- / sionibus eodem die / a praep(ositus) et vexillat(ionibus) / in Cast(ris) Salsoviensib(us) / agentib(us) exorari. / Val(erius) Romulus v(ir) p(erfectissimi) dux / secutus iussionem / descripsit.* Мраморна плоча, открита в Salsovia. Датировка: 322–323 г.

⁶ **Naydenova 1990, 606–607; Naydenova 1994, 225–228:** *Надписът е разгърнат върху две ари: 1. Soli / Aug(usto); 2. T(itus) Fl(avius) Sam- / tius Te- / rentianus / praef(ectus) kastr(orum).* Варовикови ари, открити край Novae. Датировка: втора половина на III в.

⁷ **CIMRM II 2271 = IGLN 36:** *[Deo] / Invict[o] / C(aius) Iulius / Maximus / praef(ectus) castr(orum) / leg(ionis) I Ital(icae).* Варовикова ара, открита край Novae. Датировка: начало на II в.

⁸ **IGLN 40:** *[P]lacidae [A]u[r(elius)] / [S]aturninus / [p]raef(ectus) Aug(usti) leg(ionis) / [I]tal(icae) et Aur[elia] / [—]Q[uieta] S[—] / [—]e]t coniux / [—]PE[—].* Варовикова ара, открита в Novae. Датировка: края на III – първа половина на IV в.

⁹ **ILBulg 293 = IGLN 31:** *Lunae sac(rum) / C(aius) Tullius C(ai) f(ilius) / Col(oina) Apollina- / ris Scythop(oils) p(rimus) p(ilus) / Aquil(ae) leg(ionis) I Ital(icae) d(onum) d(edit).* Мраморна ара, открита в Novae. Датировка: II в.

¹⁰ **CIL III 14429 = ILBulg 261:** *Imp(eratori) Caesar[i] / [[Gaio Iulio Vero]] / [[Maximino]] Aug(usto) / [p]ontifici [max(imo)] / [t]ribunic[ae po-] / [t]est(at)is co(n)s(uli), p(atri) [p(atriae)] / coh(ors) I C[isipad(ensium)] / [[Maximiniana]] / devot[a numini] / maiest[atiq(ue) eius.] / D(e) p(ecunia) questur(ae) de- / dicante Domitio An- / [t]igono cl(arissimo) v(iro) leg(ato) Aug(usti) pr(o) p[ra]etore].* Варовикова ара, открита в Sostra. Датировка: 235 г.

¹¹ **Доневски 1976, 61–63:** *Divinib[us] Ro- / mae Aeternae / Ge[ni]o provin- / ciae Moes(iae) Inf(erioris) / Dom(itius) Antigo- / nus vir c(larissimus) leg(atus) Aug(usti) / pr(o) pr(aetore) cum Pompeia / Ara c(larissima) f(emina) coniuge / et Domitiis An- / tigon(us) et Ant(igonus).* Варовиков блок, открит в Durostorum. Датировка: 235–236 г.

¹² **ILBulg 8:** *Imp(eratori) Caes(ari) C(aio) Aurel(io) / Val(erio) Diocletiano / p(io) f(elici) invic(to) Aug(usto), pont(ifici) / max(imo), Germanico / max(imo) trib(uniciae) potest(at)is / p(atri) p(atriciae), proco(n)s(uli) / Afranius Hanni- / balianus Iul(ius) As- / clepiodotus v(iri) / em(inentissimi) prae[fecti] pr(aetorio) / d(evoti) n(umini) m(aiestati)[que eius]*. Варовикова ара, открита в Oescus. Датировка: 285 г.

¹³ **ILBulg 343:** *Invicto / M(arcus) Ulpius / Modianu(s?) / [(centurio)] leg(ionis) I Ital(icae) / [v(otum)] s(olvit) l(ibens) m(erito)*. Варовикова ара, открита в Iatrus. Датировка: II в.

¹⁴ **CIL III 7475 = CIMRM II 2273:** *In]vict(o) / Mit(h)r(ae) Cor / neli(us) Faus- / tu(s) centurio l(e)g(ionis) XI Cl(audiae)*. Варовикова ара, открита в Durostorum. Датировка: втора половина на II в.

¹⁵ **CIMRM II 2286 = ISM V 221:** *Invicto Mi- / thrae sac(rum) / L. Valerius / Fuscus (centurio) / leg(ionis) V M(a)c(edonicae) / v(otum) l(ibens) s(olvit)*. Варовикова ара, открита в Troesmis. Датира се в средата на II в.

¹⁶ **CIMRM II 2312:** *In hon(orem) d(omus) d(ivinae) / So[l]I Invicto / sacrum / Q. Lucilius / Pis[ci]nus (centurio) / leg(ionis) I Ital(icae) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*. Ара, открита в Troaeum Traiani. Датировка: III в.

¹⁷ **CIL III 7483 = CIMRM II 2311:** *Deo / Invicto / pro salu(te) imp(eratoris) M. Ant(onini) / Veri Annius / Saturninus / (centurio) leg(ionis) XI Cl(audiae) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*. Ара, открита в Troaeum Traiani. Датировка: втора половина на II в.

¹⁸ **CIL III 12388:** *Aetern[o] / M(arcus) Aur(elius) Iaso[n] / (centurio) leg(ionis) I Ital(icae) [et] / Ulp. Lucre[—] / tius et Au[r. Ia] / son et Au[r. Lu] / cretia[nus] / eqq. [Rom.] / pro su[s]is a] / ram po[s. Imp.] / A[n]toni[no —cos.]*. Мраморна ара, открита край Бяла Слагина. Датировка: първа половина на III в.

¹⁹ **Велков, Александров 1994, 23, № 47:** *Dianae Regi- / nae et Apolli- / ni sacrum / pro sal(ute) Vitra- / si Pollionis / v(iri) c(larissimi) leg(ati) Aug(usti) / pr(o) pr(aetore) / C(aius) Iul(ius) Afric[a-] / nus (centurio) leg(ionis) XI / Cl(audiae) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*. Мраморен блок, открит в Montana. Датировка: 157–158 г.

²⁰ **CIL III 12371 = Велков, Александров 1994, 26, № 51:** *Dianae / Reginae et Apol- / lini, pro salute / L(uci) Iuli Statili Se- / veri leg(ati) Aug(usti) pr(o) / pr(aetore) et li[bero]rum ei- / us Aelius / Artem(i)dorus / (centurio) leg(ionis) I Ital(icae) r(apacis?)*. Мраморна ара, открита в Montana. Датировка: 159–160 г.

²¹ **Вахтел, Найденова 1984, 41:** *Invicto / Ti. Claudios (sic) / Zηmodotos (sic) / sig(nifer) (centuriae) Iuni Pac- / ati leg(ionis) I Ital(icae) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*. Варовикова ара, открита в Iatrus. Датировка: II в.

²² **ISM V 102:** *Deo inv(icto) / Ulpius / Demetri- / us L ^ P s(ingularis) c(onsularis) a- / lae II Ara(vacorum) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*. Варовикова ара, открита в Carsium. Датировка: края на II – началото на III в.

²³ **Радославова, Дзанев 2003, 120, обр. 20:** *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Dol(icheno) / Fl(avius) Valens / b(ene) f(iciarius) leg(ati) (legionis) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*. Ара, открита в Abritus. Датировка: края на II – началото на III в.

²⁴ **ILBulg 276 = IGLN 26:** *[—D] olic(heno) pro salu[te —] / [—Anto]nini Pii Felicis Au[g(usti) —] / [—]ninus a questionari[is —] / ex v(oto) p(osuit)*. Мраморна ара, открита в Novae. Датировка: края на II – началото на III в.

²⁵ **IGBulg I 24:** *Ἀγαθῆι τύχηι / Δίι Δολιχαίω / Μ(ἄρκος) Πομπ[έ]ιος Λού- / κιος βενε[φ]ικιά- / ριος ὑπατικοῦ / λεγ(ιῶνος) α᾽ Ἰταλικῆς / Ἀνωτεινιανῆς, / βουλευτῆς Διονυ- / σοπολειτῶν, Καλ- / λατιανῶν, Μαρ- / κιανοπολειτῶν / ευχαριστήριον*. Варовикова ара, открита в Dionysopolis. Датировка: 214–217 г.

²⁶ **Naydenova 1990, 606–607; Naydenova 1994, 225–228:** *Soli Invicto / C(aius) Iul(ius) Domi- / tianus imm(unis) / libr(arius) ex voto*. Варовикова ара, открита край Novae. Датировка: III в.

²⁷ **CIMRM II 2313:** *Invicto Mithrae / Q. Samicus Serenus archite[c]- / tus salariarius leg(ionis) XI Cl(audiae) posuit*. Фрагмент от релеф на Митра, открит в Durostorum. Датировка: втора половина на II в.

²⁸ **CIMRM II 2296 = ISM I 137:** *Τύχηι ἀγαθῆι / Ἡλίωι Μίθρα ἀνεικήτω / Ἐπί ἰε[ρ]εω Ἰλίου Σεονήρο[υ] ὑπατικοῦ / οἶδε συνεισηνεγκαν εἰς τῆ[ν] / [ο]ἰκοδομίαν τοῦ ἱεροῦ / σπηλεῶν καί [θεο]σέβει- / αν᾽ υπερετοῦ[ν]τ[ος] πατρός / [ε]ὑσεβοῦς Μ[εν]ίσκου Νουμηνί[ου] / Μ. Οὐλπ. Ἀρτεμίδωρος ποντάρ[χη]ς / [Ἰ]ππόλοχος Πυθίωνος / [Κ]άρπος Ἀ[π]ολλοδώρου / [Κ]αλλίστρατος Ἀπολλοδώρου / [Α]ἰλ. Διονύσιος Δημοκράτου[ς] / [Ἰ]ούλ Βάσσος β(ενε)φικιάριος ὑπατικοῦ / [Αἰ]ρήλιος Αἰμιλιανός, [Αἰ]λ Φίρμος Διονύσιος Διονυσοδ[ώρου]*. Мраморна плоча, открита в Istros. Датировка: втора половина на II в.

²⁹ **ILBulg 275 = IGLN 27:** *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) D(licheno) / Numisius Ru- / finus opt(io) leg(ionis) / I Ital(icae) / votum sol- / vit l(ibens) m(erito)*. Варовикова ара, открита в Novae. Датировка: втора половина на II – първа половина на III в.

³⁰ **CIL III 6150=7437=12346 = ILBulg 438:** *Q(uod) b(onum) f(elix) f(austum) / Albino et Maximo co(n)s(ulibus) / Nomina Bacchi vernaculorum: / p. 6 ... frater: Ulp(ius) Dionysius lib(rarius) leg(ionis) ....* Плоча, открита край между селата Бутово и Недан. Датировка: 227 г.

³¹ **IGBulg II 513:** *Σεβαζιανός Ἀλεξάνδρου β(ενε)[φ(ικιάριος)] / ευχαστήριον*. Мраморна статуя на Асклепий, открита в светилището край Глава Панега. Датировка: втора половина на II – първа половина на III в.

³² **ILBulg 41:** *G(aius) Tironius Al[exand-] / er mil(es) leg(ionis) V Ma[cedon(icae)] / v(otum) s(olvit) Dia Suriae*. Плоча, открита в Oescus. Датировка: края на III – началото на IV в.

³³ Естествено, трябва да се има предвид, че в този период легионите или части от тях (*vexillationes*) участват във военни кампании извън границите на провинцията или са дислоцирани на постоянен гарнизон, напр. в Северното Причерноморие, което номинално е под юрисдикцията на долномизийския управител и там са настанени части под негово командване от изследваната провинция.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Александров, 2007: О. Александров. Религията в римската армия в Долна Мизия (Автореферат на дисертация). В. Търново, 2007.

Вахтел, Найденова, 1984: К. Вахтел, В. Найденова. Паметници за култа на Либер и Митра от Ятрус (Долна Мизия). – Археология, 1984, 4, 39–45.

Велков, Александров, 1994: В. Велков, Г. Александров. Монтана 2 (Епиграфски паметници от Монтана и района). Монтана, 1994.

Геров, 1949: Б. Геров. Романизмът между Дунава и Балкана от Август до Хадриан. ч. 1. – Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет, 45, 1949, 3–91.

Геров, 1950/52: Б. Геров. Романизмът между Дунава и Балкана от Хадриан до Константин Велики. ч. 2. 1. – Годишник на Софийския университет, Филологически факултет, 47, 1950/1952, 17–121.

Геров, 1952/53: Б. Геров. Романизмът между Дунава и Балкана от Хадриан до Константин Велики. ч. 2. 2. – Годишник на Софийския университет, Филологически факултет, 48, 1952/1953, 307–415.

Доневски, 1976: П. Доневски. Латински надписи от Силистра. – Археология, 1976, 4, 61–64.

Радославова, Дзанев, 2003: Г. Радославова, Г. Дзанев. Абритус (*Abritus*). – В: Римски и ранновизантийски селища в България (съст. Р. Иванов). София, 2003, 110–148.

Тачева-Хитова, 1982: М. Тачева-Хитова. История на източните култове в Долна Мизия и Тракия (V в. пр.н. е. – IV в. от н. е.). София, 1982.

Тодоров, 1928: Я. Тодоров. Паганизмът в Долна Мизия през първите три века след Христа. София, 1928.

CIL III = *Corpus inscriptionum latinarum*. vol.3. Parts 1-2 (ed. Theodor Mommsen): *Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae*.

2 vols. Berlin, 1873; Supplement, parts [1], 1–2, 2, (ed. Theodor Mommsen, Otto Hirschfeld, Alfred von Domaszewski): *Inscriptionum Orientis et Illyrici latinarum supplementum*. 4 vols. Berlin, 1889–1902.

Dorutiu-Boila, 1980: E. Dorutiu-Boila. *Inscriptiones Daciae et Scythiae Minoris Antiquae. Series altera: Inscriptiones Scythiae Minoris graecae et latinae*. vol. 5. Capidava, Troesmis, Noviodunum (**ISM V**). Bucuresti, 1980.

Georv, 1989: B. Georv. *Inscriptiones latinae in Bulgaria repertae (ILBulg)*. Sofia, 1989.

Kolendo, Bozilova, 1997: J. Kolendo, V. Bozilova. *Inscriptions Grecques et Latines de Novae (Mésie Inferieure) (IGLN)*. Bordeaux, 1997.

Mihailov, 1958: G. Mihailov. *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*. vol. 2. *Inscriptiones inter Danubium et Haemum repertae (IGBulg II)*. Sofia, 1958.

Mihailov, 1970: G. Mihailov. *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*. vol. 1. *Inscriptiones orae Ponti Euxini (IGBulg I)*. Sofia, 1970 (2nd edn.).

Najdenova, 1990: V. Najdenova. *Le mithraeum récemment découvert à Novae*. Dans: *Akten des XIII Internationalen Kongresses für Klassische Archäologie 1988*. Mainz, 1990, 601–606.

Naydenova, 1994: V. Naydenova. *Un sanctuaire syncrétique de Mithra et de Sol Augustus découvert à Novae*. – Dans: *Studies in Mithraism. Storia delle regioni*, 9, Roma, 1994, 225–228.

Pippidi 1983: M. Pippidi. *Inscriptiones Daciae et Scythiae Minoris Antiquae. Series altera: Inscriptiones Scythiae Minoris graecae et latinae*. vol. 1. *Inscriptiones Histriae et vicinia. (ISM I)*. Bucuresti, 1983.

Stoian 1987: I. Stoian. *Inscriptiones Daciae et Scythiae Minoris Antiquae. Series altera: Inscriptiones Scythiae Minoris graecae et latinae*. vol. 2. *Tomis et territorium (ISM II)*, Bucuresti, 1987.

Vermaseren 1960: M. J. Vermaseren. *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithraicae*, 2 (**CIMRM II**). Hague Comititis, 1960.